

תקנת מבו

שיעור ראשון

פתיחה למסכת עירובין

מקורות

- א. גמ' שבת ו. "תנו רבנן... לא עירבו אסורים"
- ב. פירוש המשנה לרמב"ם שבת פ"א מ"א "לפני שאתחיל... השם כארמלית"
- ג. גמ' עירובין כא: "אמר רב יהודה אמר רב... ועשה לה אזנים"; [רמב"ם הל' עירובין פ"א ה"א-ו]
- ד. גמ' עירובין סז: "אמר עולא... לתוכו לא שכיח"
- [ה. תוס' שבת ו. ד"ה ארבע]
- ו. הקדמת בית הבחירה למאירי למסכת עירובין
- [ז. ראש יוסף שבת ו. ד"ה ת"ר]

פירוש המשנה לרמב"ם שבת פ"א מ"א

לפני שאתחיל בפירוש אקדים הקדמות שצריך לעמוד עליהן ואז יתבארו עניני מסכתא זו והמסכתא שאחריה. מהם שינויי המקומות בדיני שבת ארבעה, והן הנקראין רשיות שבת.

האחד רשות הרבים, והוא המקום שהרבים בוקעין בו, ובתנאי שלא יהא מקורה, ושיהא ברחבו שש עשרה אמה או יותר, ולא יהיה לו שער, ולא יהא תוך חומות מדינה... והשני רשות היחיד, והוא המקום שאין הרבים בוקעין בו... והשלישי הוא הכרמלית, והוא המקום שלא נשלמו בו תנאי רשות הרבים ולא תנאי רשות היחיד... והרביעי הוא מקום פטור, והוא כל מקום שיש בגבהו משלשה טפחים ולמעלה ואין בו ארבעה טפחים אורך וארבעה טפחים רוחב אלא פחות מכן הרי זה נקרא מקום פטור.

ודיני רשיות אלו, רשות היחיד ורשות הרבים המוציא מאחת מהן לשניה בשבת חייב סקילה אם היה מזיד, או חטאת אם היה שוגג, לפי שהיא מלאכה מכלל המלאכות כמו שנבאר. והמוציא מאחת מהן לכרמלית או מן הכרמלית לאחת מהן חייב מכת מרדות אם היה מזיד, ואם היה שוגג אינו חייב כלום. אבל מקום פטור מותר להוציא ממנו לכל אחת משלש הרשיות ומהן אליו, וזה מותר לכתחלה, ולפיכך נקרא מקום פטור. ונקראת כרמלית שהיא דומה לאשה אלמנה שאינה בתולה ולא אשת איש, כך רשות זו אינה רשות הרבים ולא נשלמו בה תנאי רשות היחיד, ויהיה עיקר השם כארמלית.

הקדמת בית הבחירה למאירי למסכת עירובין

וענין המסכתא כלו אמנם הוא בא להשלים עניני הלכות שבת. והוא, שבמסכת שבת התבארו עניני המלאכות האסורות הן מדברי תורה הן מדברי סופרים, והאריכו בה בפרט בעניני ההוצאה מפני שרוב עניני שבת תלויים בה הן... וכן הותחל לבאר שם ענין הרשיות, ר"ל מהו רה"ר ורה"י וכרמלית ומקום פטור, אלא שלא נשלם שם ביאור זה אלא שביארנו שם ענינם דרך כלל על הדרך שכתבנו בראשון של שבת וכן ביארנו שם דיניהן איזה יש בהוצאתן וטלטולן חיוב ואיזה פטור אבל אסור ואיזה מותר להשתמש בו לכתחלה, ולא נתבאר שם דין קרפף שלא הוקף לדירה וחביריו שנשתנה דינם משאר הרשיות, עד שמתוך כך שאלו חכמי התוספות למה לא מנאוהו ברשות חמשי כמו שביארנו שם, וכן לא התבאר שם דין גגות וחצרות ואכסדרא ומרפסת ומבוי ודיר וסהר וגינה וכל כיוצא באלו.

וזאת המסכתא כולה אמנם באה להשלים ביאור המקומות שהוצאתן אסורה ותקונן עד שיוכשרו להוציא ולטלטל בהם, וכן איסור יציאה חוץ לתחום ותיקון הכשרו. ועל זה הצד יחלקו עניני המסכתא לארבעה חלקים: הראשון לבאר תקוני המבואות הן סתום הן מפולש בתקון עצמם, וכן החצרות בתקון עצמם, ר"ל הכשר לחיים וקורות ופסים וצורת פתח... השני, בתיקון הצריך להם מצד אחר, כענין דיני עירובי חצרות ושתופי מבואות להכשר הוצאה וטלטול... השלישי, בענין עירובי תחומין להכשר יציאה חוץ לתחום ובמה מערבין עירוב זה ובענין התחומין עצמן ודרך קניית שביתתם והיאך אלפים נמדדות ומהיכן, ודין קידורי ההרים ומדידתן ועבורי הערים והצדדים המפקיעים ממנו את תחומו מצד שביתתו, ושאר דינים ארוכים שבעניינים אלו. הרביעי, הרשויות על איזה צד נאסרו ומהו רשות הרבים ומהו רשות היחיד או כרמלית ומקום פטור וגנה ודיר וסהר וקרפף, ודין גנות וחצרות ואכסדרה ומרפסת ומבוי, ואיזה מהם מותר לטלטל בכלן ואיזה בכית סאתים ואיזה בארבע אמות לבד ועל איזה צד מטלטלין מזה לזה ודיני חצרות ובתים הנפרצים למקום האסור להם על איזה צד נאסרו, ושאר דינין שבעניינים אלו.

ראש יוסף שבת ו. ד"ה ת"ד

ת"ד רשויות כו' כרמלית כו' - ג' פירושים. א', ירושלמי: כר מלא תבואה קרוב לבישולה לא יבש ולא לח. ב', פירש"י לעיל ג' ב': כרמל יער וכרמל כו'. ג', פירוש הר"מ ז"ל במשניות: כארמלית, וכן הוא בר"ן ז"ל. ויש לומר תרוייהו אמת, כי ב' כרמלית יש: א', מן התורה כרמלית, מקום שאין מחיצות ואין רבים בוקעין לא רשות הרבים ולא רשות היחיד ומותר לטלטל בתוכו ד' אמות ולהכניס מרשות היחיד ומרשות הרבים לתוכו, וחכמים אסרו. ויש מבוי שלש מחיצות ורביעית פתוח, מן התורה רשות היחיד גמור, והזורק מרשות לתוכו או מתוכו לרשות הרבים חייב מן התורה, ומדרבנן שמו עליו דין כרמלית להחמיר גם כן מרשות היחיד לתוכו או לטלטל ד' אמות בתוכו אסור, וזה יצדק כארמלית שהיתה נשואה ובעולה וגירשה או מת, ולוקה שלימותה קצת, כן זה לוקה קצת תורת רשות היחיד ממנו. מה שאין כן כרמלית בקעה וכדומה, דשם העצם שלו כרמלית, אף מן התורה אינו לא רשות היחיד ולא רשות הרבים, ומקום פטור הוא. ויהיה האחד בכף השימוש, והשני כף הדמיון.

מסכת עירובין עוסקת בארבעה נושאים מרכזיים:

- א. תקנת מבוי
- ב. דיני מחיצות שבת
- ג. איסור תחומין
- ד. תקנת עירובי חצרות

מלבד איסור תחומין, שלושת הנושאים האחרים עוסקים בנושאים הנושקים לאיסור הוצאה מרשות לרשות¹. איסור זה נידון בהרחבה במסכת שבת [ב-ט; נז-סו; עה-קב]. הדנה בשני נושאים מרכזיים ביחס למלאכת הוצאה:

- א. דיני מעשה ההוצאה וגזירות החכמים הנלוות להם.
- ב. גדרי הרשויות האסורות בהוצאה מדאורייתא ומדרבנן.

מסכת עירובין כמעט ואינה עוסקת בדיני מעשה ההוצאה, ורובה מוקדש לגזירות חכמים בנוגע לרשויות השונות. בשל כך, קודם לעיון בגוף הדינים המופיעים במסכת עירובין נעסוק ביסודות רשויות שבת.

הגמ' במסכת שבת מונה את ארבע רשויות שבת:

¹ ייתכן ויש קשר הדוק גם בין איסור תחומין לאיסור הוצאה, ואכמ"ל.

תנו רבנן, ארבע רשויות לשבת: רשות היחיד ורשות הרבים וכרמלית ומקום פטור. [שבת ו].

הברייתא ממשיכה ומפרטת את המקומות המוגדרים כרשות הרבים ואת המקומות המוגדרים כרשות היחיד. מדברי הברייתא עולה כי הגדרת רשות היחיד שונה מהותית מהגדרת רשות הרבים. הגדרת רשות היחיד תלויה במבנה המקום (מקום המוקף במחיצות), ואילו הגדרת רשות הרבים תלויה בתפקוד המקום כמקום ציבורי². עולה מכך, כי אין הקבלה בין הגדרת רשות היחיד להגדרת רשות הרבים, ולכן ישנם מקומות רבים שאינם לא רשות הרבים ולא רשות היחיד; מקומות אלו נקראים כרמלית.

הברייתא מונה את המקומות המוגדרים ככרמלית:

אבל ישם ובקעה ואיסטוונית והכרמלית אינה לא כרשות הרבים ולא כרשות היחיד, ואין נושאים ונותנים בתוכה ואם נשא ונתן בתוכה פטור, ואין מוציאין מתוכה לרשות הרבים ולא מרשות הרבים לתוכה, ואין מכניסין מרשות היחיד לתוכה ולא מתוכה לרשות היחיד, ואם הוציא והכניס פטור. [שם]

הברייתא מבארת כי כרמלית אינה רשות הרבים ואינה רשות היחיד, ולכן מדין תורה אין בה איסור הוצאה. עם זאת, חכמים אסרו לטלטל גם בכרמלית, וכך נוצרה הבחנה בין כרמלית למקום פטור: כרמלית אסורה בטלטול (בדומה לרשות הרבים) מדרבנן, ואילו במקום פטור מותר הטלטול לכתחילה.

במסכת עירובין מופיעות גזירות חכמים נוספות:

- א. תקנת מבוי – איסור טלטול במבוי המוקף בשלוש מחיצות ורוחו הרביעית פרוצה לרשות הרבים או לכרמלית.
- ב. דין קרפף – איסור טלטול במקום הגדול מבית סאתיים שלא הוקף לדירה.
- ג. תקנת עירובי חצרות – איסור טלטול בחצר משותפת אם הדיירים לא עירבו זה עם זה.

קיים הבדל עקרוני בין גזירת קרפף וגזירת חצר שאינה מעורבת לבין גזירת כרמלית המופיעה במסכת שבת. כפי שהתבאר, מדין תורה כרמלית אינה לא רשות הרבים ולא רשות היחיד, ודיני הוצאה כלל אינם אמורים לגביה. לגבי קרפף, לעומת זאת, אומרת הגמ':

אמר עולא אמר רבי יוחנן: קרפף יותר מבית סאתים שלא הוקף לדירה, ואפילו כור ואפילו כורים – הזורק לתוכו חייב. מאי טעמא? מחיצה היא אלא שמחוסרת דירין.

[עירובין סז:]

מבואר בדברי הגמ', כי מדין תורה קרפף הוא רשות היחיד גמורה, ולכן הזורק ממנו לרשות הרבים חייב חטאת, אלא שחכמים הוסיפו ואסרו את הטלטול בתוכו (כדין כרמלית).

כעין זה כותב הרמב"ם לגבי איסור טלטול בחצר שאינה מעורבת:

חצר שיש בה שכנים הרבה כל אחד מהם בבית לעצמו, דין תורה הוא שיהיו כולן מותרין לטלטל בכל החצר ומבתים לחצר ומהחצר לבתים מפני שכל החצר רשות היחיד אחת ומותר לטלטל בכולה. אבל מדברי סופרים אסור לשכנים לטלטל ברשות היחיד שיש בה חלוקה בדירין עד שיערבו כל השכנים כולן מערב שבת... ודבר זה תקנת שלמה ובית דינו הוא.

[הל' עירובין פ"א ה"א-ב]

² דברינו אמורים לפי רוב הראשונים, אך הם אינם מוסכמים.

הרמב"ם קובע כי מדין תורה חצר שאינה מעורבת היא רשות היחיד גמורה, אלא שחכמים אסרו את הטלטול בה ללא עירוב.³

בעזרת ה' בהמשך לימודנו נדון בהרחבה בגדרי גזירת קרפף ובגדרי גזירת חצר שאינה מעורבת. בשלב זה רק נעיר כי ניתן להבין גזירות אלו בשני אופנים:

א. מקומות אלו מוגדרים גם מדרבנן כרשות היחיד גמורה, אלא שיש איסור עצמאי על הטלטול בהם.

ב. חכמים שינו את הגדרת הרשות. אמנם מדין תורה מקומות אלו הם רשות היחיד, אך חכמים הגדירו אותם ככרמלית.⁴

ההבנה השניה, על פיה גזירות חכמים מגדירות מקומות אלו ככרמלית, מחדשת שקיימים שני סוגים של כרמלית:

א. הכרמלית המוזכרת במסכת שבת (ים, בקעה וכדו') – מקום שמדאורייתא אינו לא רשות היחיד ולא רשות הרבים.

ב. הכרמלית המוזכרת במסכת עירובין (קרפף וכדו') – מקום שמדאורייתא הוא רשות היחיד, וחכמים הם שהגדירו אותו ככרמלית.

הבנה זו, כי מסכת עירובין מלמדת על סוג נוסף של כרמלית, מנוסחת בבהירות בדברי בעל הפרי מגדים בספרו 'ראש יוסף':

כי ב' כרמלית יש: א' מן התורה כרמלית, מקום שאין מחיצות ואין רבים בוקעין, לא רשות הרבים ולא רשות היחיד, ומותר לטלטל בתוכו ד' אמות ולהכניס מרשות היחיד ומרשות הרבים לתוכו וחכמים אסרו.

ויש... מעיקר הדין רשות היחיד גמור, והזורק מרשות הרבים לתוכו או מתוכו לרשות הרבים חייב מן התורה, ומדרבנן שמו עליו דין כרמלית להחמיר גם כן מרשות היחיד לתוכו או לטלטל ד' אמות בתוכו אסור. [ראש יוסף שבת ו. ד"ה ת"ר ד' רשויות]⁵

סביב דיון זה בהבנת מהות גזירות החכמים המופיעות במסכת עירובין מרחפת שאלה עקרונית בהבנת היחס בין מסכת עירובין למסכת שבת.

המאירי רואה את מסכת עירובין כהשלמה למסכת שבת:

ועניין המסכתא כולו אמנם הוא בא להשלים עניני הלכות שבת. והוא, שבמסכת שבת התבארו עניני המלאכות האסורות הן מדברי תורה הן מדברי סופרים, והאריכו בה בפרט בעניני ההוצאה מפני שרוב עניני שבת תלויים בה... וכן הותחל לבאר שם ענין הרשויות, רוצה לומר מהו רשות הרבים ורשות היחיד וכרמלית ומקום פטור, אלא שלא נשלם שם

³ לגבי תקנת מבוי הדברים מורכבים יותר. בדומה לקרפף וחצרות שאינם מעורבות, גם איסור מבוי שאינו מתוקן הוא מדרבנן. אולם, הראשונים נחלקו האם מדין תורה מבוי הוא רשות היחיד או כרמלית. בעזרת ה' נדון בכך בהרחבה בשיעור הבא.

⁴ תתכן נפקא מינה בין הבנות אלו לגבי טלטול מרשויות אלו לכרמלית; אמנם הדבר תלוי בסוגיית הגמ' [עירובין סז:]: לגבי טלטול מן היסוד לקרפף ובשיטות הראשונים [תוס' שם, ד"ה ומאי; רשב"א שם, ד"ה והן אמרו]. [בעזרת ה' נדון בדברים אלו במקומם].

⁵ דברי הראש יוסף מבוססים על ההבנה שאמנם איסור הטלטול בכרמלית הוא מדרבנן בלבד, אך זהותה הבסיסית של כרמלית קיימת גם מדאורייתא. על פי הבנה זו, מדין תורה קיימות שלוש רשויות: רשות הרבים, רשות היחיד וכרמלית, כאשר איסורי ההוצאה אמורים רק לגבי רשות הרבים ורשות היחיד. מקום פטור, לעומת זאת, כלל אינו נחשב לרשות. מדברי הרשב"ם [ב"ב נו. ד"ה אבל כרמלית] עולה הבנה אחרת, על פיה מדאורייתא לכרמלית כלל אין הגדרה עצמאית והיא אינה מוגדרת כרשות. [תתכן נפקא מינה בין ההבנות, האם הפטור הקיים בזריקת רשות [המבואר ברש"י שבת ת. ד"ה רחבה] קיים גם בזורק כרמלית; ע"י תוצאות חיים [ס"ז טז] הדין בכך]. לפי הבנה זו יש להגדיר, כי הכרמלית המוזכרת במסכת שבת מדאורייתא כלל אינה רשות, ואילו הכרמלית המוזכרת במסכת עירובין מדאורייתא היא רשות היחיד.

ביאור זה... ולא נתבאר שם דין קרפף שלא הוקף לדירה וחבירו שנשתנה דינם משאר הרשויות... וזאת המסכתא כולה אמנם באה להשלים ביאור המקומות שהוצאתן אסורה ותקונן עד שיוכשרו להוציא ולטלטל בהם, וכן איסור יציאה חוץ לתחום ותיקון הכשרו.

[פתיחת בית הבחירה למאירי למסכת עירובין]

מדבריו משתמע כי מסכת עירובין אינה יחידה עצמאית, אלא היא באה להשלים את פרטי ההלכות שלא התבארו במסכת שבת.

הבנה זו, כי מסכת עירובין אינה יחידה עצמאית, עולה גם מדברי הרמב"ם ב'משנה תורה'. בדומה למשנה, גם הרמב"ם מחלק את דיני השבת לשני קבצי הלכות: הלכות שבת והלכות עירובין. אמנם, בניגוד למשנה, הרמב"ם מביא בהלכות עירובין רק את דיני עירובי חצרות, שיתופי מבואות ועירובי תחומין; את דיני מבוי וקרפף ואת איסור היציאה מחוץ לתחום מביא הרמב"ם בתוך הלכות שבת.

סידור ההלכות בדברי הרמב"ם מבוסס על הבחנה בין עיקר דיני שבת, המיוסדים על הכתובים, לבין עירובי חצרות שמקורם בתקנת שלמה המלך, כדברי הגמ':

אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שתיקן שלמה עירובין ונטילת ידים יצתה בת קול ואמרה 'בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני', ואומר 'חכם בני ושמח לבי ואשיבה חרפי דבר'.
[עירובין כא:]

בהתאם לכך, מבחין הרמב"ם בין דיני מבוי וקרפף, שהם גזירות דרבנן המהוות חלק ממלאכת הוצאה, לבין תקנת שלמה שהיא גזירה עצמאית שאינה חלק ממלאכת הוצאה.⁶

לעומת דברים אלו, רב ניסים גאון מביא כמקור לדין מבוי את תקנת שלמה:

מבוי דרבנן... בפרק עושין פסין: 'אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שתיקן שלמה עירובין וידים יצתה בת קול ואמרה לו בני אם חכם לבך'.
[רב ניסים גאון ב.]

לפי דבריו, תקנת שלמה אינה אמורה לגבי עירובי חצרות בלבד אלא גם לגבי תקנת מבוי. על פי שיטתו, ייתכן ומסכת עירובין מהווה יחידה עצמאית: מסכת שבת עוסקת, ברובה הגדול, במלאכות שבת, ואילו מסכת עירובין עוסקת בגזירות עצמאיות הנובעות מתקנת שלמה.⁷

על פי הבנה זו, כיוון שגזירות החכמים במסכת עירובין אינן חלק אורגני מדיני השבת אלא הן נפרדות במקורן ובהגדרתן, עלינו להעמיק ולברר את טעמן ואופיין הייחודי. בעזרת ה' הדברים יתבררו ויתלבנו לאורך לימודנו.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

⁶ להבחנה בין שני סוגי איסורי דרבנן, הבאים להרחיב את האיסורים הקיימים מדאורייתא והמהווים איסור עצמאי, עי' בדברי הצפנת פענח [הל' שבת פ"א ה"ד].

⁷ הבנה זו עולה מדברי רב האי גאון [אוצר הגאונים שבת, חלק התשובות סי' כג]. [על פי הבנה זו, מסתבר שקיים קשר עמוק בין גזירות אלו לאיסור תחומין, שגם הוא נמצא במסכת עירובין ולא במסכת שבת].